

C.64. **5.** *Поппер К.* Відкрите суспільство та його вороги / К.Поппер // У полоні Платонових чарів / пер. з англ. О.Коваленко. – К.: Основи, 1994. – С. 153. **6.** *Забара І.* Розвиток правового регулювання інформаційної безпеки в Європейському союзі / І. Забара // Право України. – 2012. – №7. – С. 107. **7.** *Tongue C.* Public Interest Issues in European Policies / C. Tongue. – Media in Europe. The Yearbook of the European Institute for the Media 1998. Special Anniversary Addition: European Institute for the Media. – 1998. – P. 78. **8.** *Рекомендації* Парламентської асамблеї Ради Європи «Про роль національного мовлення та управління ним»: прийняті 1975 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_119 **9.** *Рекомендації* Парламентської асамблеї Ради Європи «Про парламентську відповідальність за процес демократичного реформування мовлення»: прийняті 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.kiev.ua/docs/ra.htm> **10.** *Європейські стандарти* у галузі суспільного мовлення / за ред. Шевченка Т. С., Сушко О. А. – К.: Тютюкін, 2010. – С. 156. **11.** *Резолюція* 4-ї Європейської конференції міністрів з питань політики в галузі ЗМІ «Майбутнє громадського мовлення»: прийнята 7–8 грудня 1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.kiev.ua/docs/km/conf4_3.htm **12.** *Рекомендація* Комітету міністрів Ради Європи «Про заходи щодо сприяння плюралізму в ЗМІ»: прийнята 19.01.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_095 **13.** *Європейські стандарти* у галузі суспільного мовлення / за ред. Шевченка Т. С., Сушко О. А. – С. 165.

УДК 347.9

О. С. ЗАХАРОВА

ДОСТУПНІСТЬ ПРАВОСУДДЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Досліджено проблеми доступності правосуддя. Автор звертає увагу на визначення змісту цієї правової категорії як в теорії судоустрою, так і у теорії цивільного процесу. Аналізуються міжнародні стандарти доступності правосуддя та втілення їх у законодавство України. Автор розкриває суть доступності правосуддя через встановлення та гарантованість державою механізму реалізації права особи на справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення справи судом.

Ключові слова: правосуддя, доступність, справедливий суд, захист права, принципи, європейські стандарти правосуддя, цивільне судочинство, судоустрій.

Захарова Е.С. Доступность правосудия по законодательству Украины

Исследуются проблемы доступности правосудия. Автор обращает внимание на определение содержания данной правовой категории как в теории судостройства, так и в теории гражданского процесса. Анализируются международные стандарты доступности правосудия и их отражение в законодательстве Украины. Автор раскрывает суть доступности правосудия через установление и гарантированность государством механизма реализации права субъекта на справедливое, непредвзятое и своевременное рассмотрение и разрешение дела судом.

Ключевые слова: правосудие, доступность, справедливый суд, защита права, принципы, европейские стандарты правосудия, гражданское судопроизводство, судостройство.

© ЗАХАРОВА Олена Семенівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Zakharova Olena. Access to justice under the law of Ukraine

The article studies the problems of accessibility of justice. The author draws attention to the definition of the content of this legal category as in the theory of the judicial system, and in the theory of civil process. Analyzes the international standards of accessibility of justice and display them in the legislation of Ukraine. The author reveals the essence of access to justice through the establishment and implementation mechanism warranty state the subject's right to a fair, impartial and timely consideration and resolution of the case by the court.

Key words: justice, accessibility, fair trial, protection of rights, principles, European standards of justice, civil litigation, the judicial system.

В теорії судоустрою України існують різні підходи щодо сутності категорії «доступність правосуддя». Здебільшого її досліджують як принцип правосуддя, хоча слід зазначити, що в Конституції України він не виокремлений як самостійна засада здійснення правосуддя. В той же час у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» зазначено, що судова система забезпечує доступність правосуддя для кожної особи в порядку, встановленому Конституцією та законами України. Зокрема у статті 2 названого Закону визначено завдання суду, якими є забезпечення кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України¹.

Принцип доступності розглядають через призму судоустрійних та процесуальних чинників. В теорії судоустрою цей принцип докладно досліджувався в працях вітчизняних науковців Є.І. Марочкіна, Н.В. Сібільової, О.М. Овчаренко, І.В. Назарова., в теорії цивільного процесу – В.В. Комарова, Н.Ю. Сакари, М.Й. Штефана.

Є.І. Марочкін пропонує доступність судової влади розглядати через призму реалізації гарантій – судоустрійних, судочинних та матеріальних. До судоустрійних гарантій він відносить такі: максимальна наближеність судів до населення; добір висококваліфікованих фахівців для виконання судової діяльності; належне забезпечення судів матеріально-технічною базою; раціональна організація апарату суду. Судочинні гарантії реалізації судової влади, на його думку, – це порядок порушення судового провадження; спрощення процедури по нескладних справах; безперешкодна можливість реалізації процесуальних прав сторонами; розумні строки судового розгляду; можливість оскарження рішень суду; їх реальне виконання. І врешті, до матеріальних (економічних), на його думку, належать: розумність судових витрат і створення процесуального механізму відстроєння або часткового чи повного звільнення від оплати судових витрат на користь держави; фінансування судової діяльності, що забезпечує її незалежність; надання кваліфікованої юридичної допомоги на пільгових умовах незахищеним верствам населення².

Н.В. Сібільова виділяє такі фактори, які впливають на забезпечення доступу до правосуддя: а) наявність незалежного суду, утвореного на підставі закону; б) утворення мережі судів, наділених повноваженнями пере-

гляду справ в апеляційному і касаційному порядку; в) розгляд справ компетентним судом, не тільки уповноваженим розглядати їх по суті, а й у фаховості якого особа, що до нього звертається, цілком упевнена; г) розвинена система юридичної допомоги; д) така організація судової системи й роботи суду, яка б забезпечувала розгляд справ у розумні строки³.

О.М. Овчаренко вважає, що доступність правосуддя розкривається через сукупність її елементів – правових (інституційних і процесуальних), соціальних та економічних. До правових елементів доступності вона відносить: а) територіальну наближеність суду; б) відкритість інформації про нього; універсальність юрисдикції суду; г) його компетентність; д) стабільність судової системи. До соціальних елементів доступності, з її точки зору, належать: а) потреба громадян у вирішенні правових конфліктів, що виникають у суспільстві; б) рівень розвитку правосвідомості суспільства в цілому й окремих громадян, який полягає у правовій обізнаності населення й у довірі громадян до суду; в) рівень правосвідомості носіїв судової влади – суддів. Елементами економічного характеру, на її думку, є: а) витрати на фінансування судової влади; б) витрати сторін та інших учасників справи; в) витрати на забезпечення доступу до суду найбідніших верств населення⁴.

І.В. Назаров, характеризуючи принцип доступності, виділяє такі його елементи: 1) зручне розташування судів; 2) достатня кількість суддів; 3) наближеність суду до населення⁵.

Доступність правосуддя як принцип більш детально почали розглядати після ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Конституцією України гарантовано, що кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ст. 55). Тож для встановлення сутності цього принципу слід розглядати його через призму практики Європейського суду. Право на суд у світлі Європейської конвенції про захист прав та основоположних свобод (ст.6) означає, що особі має бути забезпечена можливість звернутися до суду з метою вирішення того чи іншого питання, і на цьому шляху не повинні чинитися перешкоди юридичного чи практичного характеру⁶.

Саме орієнтуючись на Європейські стандарти доступності правосуддя Конституційний суд України в своєму рішенні у справі за конституційним зверненням громадян України щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) від 25 грудня 1997 року постановив, що ч. 1 ст. 55 Конституції України містить загальну норму, яка означає право кожного звернутися до суду, якщо його права чи свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Зазначена норма зобов'язує суди приймати заяви до розгляду навіть у випадку відсутності в законі спеціального положення

про судовий захист. Підставою для розгляду справи стала відмова судів загальної юрисдикції в прийнятті позовних заяв громадян України до Кабінету Міністрів України про виконання зобов'язань за облігаціями Державної цільової безпроцентної позики 1990 року та відшкодування моральної шкоди, які посилалися на роз'яснення судової колегії в цивільних справах Верховного Суду України (1996 рік) про те, що визначення порядку, умов викупу та компенсації втрат від знецінення цінних паперів, облігацій Державної цільової безпроцентної позики 1990 року є компетенцією Кабінету Міністрів України і спори з цих питань судам не підвідомчі. В рішенні також зазначено, що відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв чи скарг, які відповідають встановленим законом вимогам, є порушенням права на судовий захист, яке відповідно до статті 64 Конституції України не може бути обмежене⁷.

Доступ до суду не є абсолютним, і державою можуть встановлюватися певні обмеження. Отже, в кожній справі Європейським судом це право розглядається з точки зору розумності обмеження і має бути пропорційним щодо мети такого обмеження. Наприклад, Європейським судом визнавалося як обмеження права на доступ до суду відсутність забезпечення безоплатної правової допомоги або запровадження спрощених процедур у випадках, коли малозабезпечена особа не мала практичної змоги ефективно представляти свої інтереси в суді («Ері проти Ірландії» (Airey v. Ireland)). В той же час, згодом у практиці Європейського суду з'явилися нові підходи, зокрема Комісія вирішила, що держава, в якій створена система безоплатної правової допомоги з метою забезпечення доступу до суду, може встановити відповідний механізм для визначення, в яких випадках має надаватися правова допомога. Наприклад, у справі «Вебб проти Сполученого Королівства» (Webb v. The United Kingdom, ухвала щодо прийнятності) було визнано правомірним обмеження в наданні безоплатної правової допомоги на такій підставі, як відсутність достатніх перспектив справи в суді або несерйозність позову чи зловживання можливістю його подати⁸.

Згідно із Рекомендаціями № R (93) 1 Комітету міністрів державам-членам щодо ефективного доступу до закону і правосуддя для найбідніших прошарків населення від 8 січня 1993 року, держави мають сприяти ефективному доступу найбідніших прошарків населення до судів, зокрема через надання правової допомоги у судах й у всіх змагальних чи незмагальних процесах, покриття вартості правової допомоги, не виключаючи невеликого внеску особами, що користуються такою допомогою. Державам також рекомендується заохочувати створення консультативних центрів у районах проживання бідноти⁹.

Щодо України, то Конституцією України (ст. 59) передбачено, що кожен має право на правову допомогу, а у випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Підстави і умови надання безоплатної правової допомоги регламентуються Законом України «Про безоплатну правову допомогу»¹⁰.

Крім того, відповідно до рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Г.І. щодо офіційного тлумачення положень ст. 59 Конституції України від 16 листопада 2000 року правова допомога – це гарантована Конституцією України можливість фізичної особи одержати юридичні (правові) послуги. Закріпивши право будь – якої фізичної особи на правову допомогу, конституційний припис «кожен є вільним у виборі захисника своїх прав» (ч. 1 ст. 59 Конституції України) за своїм змістом є загальним і стосується не лише підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного, а й інших фізичних осіб, яким гарантується право вільного вибору захисника з метою захисту своїх прав та законних інтересів, що виникають з цивільних, трудових, сімейних, адміністративних та інших правовідносин, а не тільки з кримінальних. Право на захист, зокрема, може бути реалізоване фізичною особою у адміністративному, цивільному, господарському і кримінальному судочинстві¹¹.

Якщо Конституцією України право на правову допомогу гарантується тільки фізичній особі, то процесуальне законодавство більш широко визначає суб'єктний склад, тобто правову допомогу можуть отримувати і юридичні особи. Суб'єктами надання правової допомоги можуть бути адвокати та інші фахівці в галузі права(ст. 12 ЦПК України, ст. 16 КАСУ, ст. 28 ГПК України).

В деяких нормативних актах ще до набрання чинності Законом України «Про безоплатну правову допомогу» було передбачено право на безоплатну правову допомогу. Зокрема, ветерани війни та інші особи, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни і гарантії їх соціального захисту», – з питань, пов'язаних з їх соціальним забезпеченням (ч.2 ст.22 Закону від 22 жовтня 1993 року у редакції Закону України від 22 грудня 1995 року). Згідно із Законом України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 року (ч.3 ст.25) на безоплатну правову допомогу можуть претендувати особи, яким надають психіатричну допомогу з питань, саме пов'язаних з наданням їм психіатричної допомоги. Відповідно до ч.2, 3 ст. 156 СК України неповнолітні батьки, які досягли чотирнадцяти років, – щодо захисту їхніх прав, свобод та інтересів, а також їхньої дитини в суді. Пільги щодо оплати витрат на правову допомогу передбачені і для осіб, які не здатні до самообслуговування через похилий вік, хворобу, інвалідність і не мають рідних, які повинні забезпечити їм догляд і допомогу (ч. 4 ст. 7 Закону України «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 року). Згідно цього ж Закону такими ж пільгами наділені і особи, які перебувають у складній життєвій ситуації через безробіття (якщо вони зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу), стихійне лихо, катастрофу, якщо середньомісячний сукупний дохід цих осіб нижчий від встановленого прожиткового мінімуму; особи, які є біженцями внаслідок збройних та міжетнічних конфліктів, якщо середньомісячний сукупний дохід цих осіб нижчий від встановлено-

го прожиткового мінімуму; діти та молодь, які перебувають у складній життєвій ситуації через інвалідність, хворобу, сирітство, безпритульність, малозабезпеченість, конфлікти і жорстоке ставлення у сім'ї¹².

Слід зазначити, що останнім часом проблеми доступності правосуддя розглядаються у більш широкому розумінні. Що це не один правовий принцип, а цілісна система, яка об'єднує в собі низку елементів, що мають стати стандартами правосуддя. Зокрема, Н.Ю.Сакара досліджуючи проблеми доступності правосуддя у цивільних справах стверджує, що доступність правосуддя є закріпленою в міжнародних нормах і національному законодавстві вимогою, яка відображає загально визнані чинники відправлення правосуддя, до реалізації яких заохочується або зобов'язується держава¹³.

Підводячи підсумки вище викладеного можна зробити висновки, що доступність правосуддя – це встановлені та гарантовані державою механізми реалізації права особи на справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення справи судом з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

1. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» // ВВР України. – 2010. – № 41-42, № 43, № 44-45. – Ст. 529. 2. *Організація судових та правоохоронних органів: підручник* / І.Є. Марочкін, Н.В.Сібільова, В.П.Тихий та ін. – Х.: Одиссей, 2007. – С.62. 3. Там само. – С. 106. 4. *Овчаренко О.М.* Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: монографія / Овчаренко О.М. – Х.: Право, 2008. – С. 74. 5. *Назаров І.В.* Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння: монографія / І.В. Назаров. – Х.: Видавництво «ФІНН», 2011. – С. 163. 6. *Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст* / за ред. О.Л. Жуковської. – К.: ЗАТ «ВППОЛ», 2004. – С. 213. 7. *Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 1977-2001* / Відповід. ред. П.Б. Євграфов. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 114. 8. *Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст* / За ред. О.Л. Жуковської. – С. 215. 9. *Основні принципи незалежності судових органів. Схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї від 29 листопада та 13 грудня 1985 р.* // Суддівське самоврядування. – 2007. – № 1. – С. 3–8. 10. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» // ВВР України. – 2011. – № 51. – Ст. 577. 11. *Рішення Конституційного Суду України від 16.11.2000 р. у справі щодо вільного вибору захисника* // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – №5–6. – С. 24–30. 12. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», ВВР // ВВР України). – 1993. – №45. – Ст. 425; Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 року // ВВР України. – 2000. – № 19. – Ст.143; *Сімейний Кодекс України* // ВВР України. – 2002. – № 21-22. – Ст. 135. 13. *Сакара Н.Ю.* Проблеми доступності правосуддя у цивільних справах: монографія / Сакара Н.Ю. – Х.: Право, 2010. – С.46.